

Dosentti
Anneli Mäkelä

Suomen asutuksen yleisluettelo

Kun taitava sukututkija on selvittänyt kaiken, mitä henkilöhistorian keskeisistä lähteistä eli kirkonkirjoista on tutkittavissa, hän on parhaissa tapauksissa selvittänyt esi-isänsä ja toivottavasti myös esi-äitinsä 1600-luvun jälkipuoliskolle asti. Tosin Suomessa on paljon seurakuntia, joiden pappilat ovat vuosisatojen mittaan palaneet. Kirkko-

herrojen ja muiden pappien kotien ohella on tuhoitunut kosolti arkistoja, niin että toisinaan papereita on tallessa vasta 1800-luvusta.

Jos tutkija haluaa etsiä kirkonkirjoja vanhempia asiakirjoja selvittääkseen juuriaan aina 1500-luvun puoliväliin asti, hänen on sukellettava valtion verohallinnon synnyttämiin lähteisiin, ns. kameraalisiin asiakirjoihin, jotka ovat nykyisin alkuperäisinä Valtionarkiston makasiineissa entisestä emämaasta Haminan rauhan jälkeen tuotuina. Voudin- ja läänintilejä on yhteensä noin 13 000 nidettä, joten lähteitä siis riittää, ja nämä asiakirjat ovat monessa suhteessa antoisia; osittain niistä löytyy esivanhempien elämää kirkonarkistoja rikkaammin valaisevia tietoja.

Mutta samalla kameraalisen aineiston tutkiminen vaatii kosolti asiantuntemusta. Asiakirjat on laadittu ruotsiksi ja kirjoitettu saksalaisella käsialalla, minkä ohella niissä on kirkon arkistoista poikkeava pitäjäjako. Jos verolähteitä käytetään henkilöhistorian tutkimukseen, on aina muistettava, ettei niitä ole tehty meitä varten vaan oman aikansa tarpeisiin. Tilikirjasarjojen tuhannet niteet eivät ole yhtenäinen lähdesarja, vaan niissä on verotuksen kehittymisen takia runsaasti eroja: vuodelta 1550 on säilynyt erilaisia asiakirjoja kuin vuodelta 1650 ja hämäläiset voudintilit poikkeavat savolaisista.

Tutkijoilla on kuitenkin käytettävissä oikotie, jolla hän saa käyttöönsä vanhoja käsialoja hallitsemattakin tilikirjasarjojen ydintietoja. On olemassa Suomen asutuksen yleisluettelo eli lyhyesti SAY, tiettyjen periaatteiden mukaan koottu ja järjestetty kameraalisten asiakirjojen aineskokoelma ja tiedosto.

SAY syntyi varsin erikoisesti, sillä sen ajatuksen keksi hyvin monipuolinen kulttuurimies, teatterinjohtaja, kirjailija ja intomielinen historian harrastaja Jalmari FINNE. Äitinsä kotiseudun Kangasalan mukaan palavasydämisenä hämäläisenä Finne sai ajatuksen tutkia kaikki Hämeen vanhat suvut ja sitten muodostaa näiden jäsenistä yhteisö nimeltä Hämeen huone. Häntä ei häirinnyt se, että oikeastaan Kangasala on vanhaa Satakuntaa, ei Hämettä, sillä heimonala yläsatakuntalaiset ovat toki hämäläisiä.

Hämeen huone jäi vain kauniiksi utopiaksi, mutta sen sijaan Jalmari Finnen tutkimuksista syntyi Suomen Asutuksen Yleisluettelo, lyhyesti siis SAY; ennen siitä käytettiin pitempää kirjainyhdistelmää SAYL. Hän teki sitä aluksi yksityisin varoin ja lähes salaa, kunnes professori U.L.Lehtonen ylisti sitä Historiallisessa Aikakauskirjassa vuonna 1922 ja niin siitä tuli vuosien mittaan julkinen hanke. Kesti kuitenkin vielä vuoteen 1929, ennen kuin työ tunnustettiin niin merkittäväksi, että sitä alettiin rahoittaa valtion varoin ja sitä ryhdyttiin laatimaan Valtionarkistossa tehtyjen suunnitelmien mukaan, ei enää Jalmari Finnen oman kukkaron rajoituksia noudattaen.

SAY:n ensimmäinen vaihe valmistui vuonna 1934, jolloin Jalmari Finne täytti 60 vuotta. Tutkimusten aivan tarkkaa alkamisvuotta ei tiedetä, mutta yleisesti oletetaan Finnen ryhtyneen Kangasalan menneiden sukupolvien selvittäjäksi noin vuonna 1906, joten tämän mukaan SAY täyttäisi nyt 80 vuotta.

Merkittävistä ansioistaan huolimatta Jalmari Finne oli ollut hie-
man kiistelty hahmo ja hänet oli saatettu syrjäyttää jopa Hämeen heimojuhlia järjestettäessä, mutta nyt hänen asemansa oli kiistan parin ministerinkin tullessa onnittelemaan hämäläisyyden apostolia. SAY:n valmistuminen lisäsi Finnen saamaa arvonantoa, mutta valtavien juhlien mielenkiintoisin ja mieleenpainuvin näytelmä oli sytyttää merkkitulet Hämeen linnavuorille esihistoriallisen ajan puolustusjärjestelmää kokeillen.

SAY:n piti siis alun perin olla sukututkimusta, mutta tuloksena oli silti korostetusti SAY, painotus sanalla asutus, ei hämäläisten yksilöiden eikä edes sukujen tutkiminen. Jalmari Finne lähti tutkimaan henkilöhistorian tarpeisiin järjestelmällisesti voudintilien aineiston aina vuodesta 1539, ennen muuta maakirjat, ja yhdistämään sitten muistiinpanoistaan eri vuosien tiedot sillä tavoin, että syntyisi ketjuja. Koska Hämeen asutuksen perusyksikö oli talo ja koska maakirjat sisältävät korostetusti vain maa-veron maksajat, aineistosta muotoutui luonnostaan taloluetteloita. Yhden talon omistajat koottiin siis isäntäketjuiksi, riippumatta siitä olivatko he sukua toisilleen vai ei.

SAY:n sivutuotteena saivat alkunsa sukutilakunniakirjat, joissa on hieman enemmän Finnen alkuperäistä Hämeen huoneen ajatusta kuin SAY:ssä: niissä selvitetään vain yhden suvun asumista samalla paikalla mahdollisimman pitkälle menneisyyteen, ei talojen kaikkia omistajia vuodesta 1539. Toisaalta sukutilakunniakirjan tietojen rajoittuminen vain isäntiin ja emäntiin on paljon Hämeen huonetta suppeampaa, sillä niistä ei näy, mihin isännäksi kohonneen pojan veljet lähtivät, sisarista puhumattakaan tai muista sukulaisista. Emännän syntyperäkään ei käy ilmi, jollei talo ole periytynyt hänen kauttaan, sillä kuka nyt naisten tuomasta panoksesta olisi kiinnostunut.

SAY on käytännössä mustien käsinkirjoitettujen suurten niteiden sarja, jota ei ole painettu eikä sitä tietääkseni ole aikomustaan julkaista, sillä niiden laatiminenkin on jo lopetettu. Yhdellä aukeamalla on 20 vuotta ja musteen eri värit osoittavat, mistä asiakirjoista tiedot on kerätty. Koska täydellisimmät niteet käsittävät koko tilikirjasarjan eli vuodet 1539-1809, siis 270 vuotta, yhden talon kaikki omistajat ovat luettavissa avaamalla kirjoista 14 aukeamaa.

Käytännössä SAY:n niteet eivät ole yhtenäisiä sisällöltään, vaikka pitäjän kirjat kattaisivat koko tuon 270 vuoden kauden. Lähteet ovat näet rajoittaneet ja muokanneet kirjojen sisältöä niin, että vanhimmat tiedot on saatu ennen muuta vain maakirjoista. Kirkollisten verojen tiedot tulevat täydentämään maakirja-aineistoa 1550-luvusta, useimmiten vuodesta 1556, ja 1570-luvusta voudintileihin liitettiin autioluetteloita.

Maakirjatiedot on kirjoitettu tavallisimmalla musteella eli sini-

sellä, ja jos tieto oli seuraavana vuonna sama, nimen sijasta on merkitty sekä SAY:n laatijan että lukijan työn helpottamiseksi vain pieni hakanen. Kirkollinen tieto on maakirjamerkinnän alla punaisena ja jos talo löytyy autioluettelosta, se on kirjoitettu vihreällä. Ruskea väri on varattu erityistiedoille, muun muassa apuveroluetteloista saataville. Värit erottuvat toisistaan selvästi vain Valtionarkistossa säilytettävistä niteistä, ei mikrofilmeistä.

Voudintilit päättyvät ja läänintilit alkavat vuonna 1634. Tällöin maakirjat jäykistyvät muuttumattomiksi eli niihin merkittiin vuodesta toiseen sama isäntä, kun taas henkikirjoihin pyrittiin kirjoittamaan niitä isäntiä, emäntiä ja muuta väestöä, joka todella eli ja hengitti. Tällöin myös SAY luopuu maanomistuksen seuraamisesta henkikirjojen tullessa niin keskeisiksi, että ne on kirjoitettu sinisellä päävärillä; SAY käsittää jokaisen henkikirjoitetun isännästä renkiin ja emännästä piikaan. Maakirjatieto on merkitty ruskealla ja usein se näkyy vain vasemmassa laidassa kokonaisena kirjoitettuna, sitten vain hakasella toistettuna alkupe-
räistenkin maakirjojen ollessa vuodesta toiseen edeltäjiensä kopioita. Kirkolliset veroluettelot ja autioluettelot väistyvät henkikirjojen tieltä.

Isoviha merkitsi muutaman vuoden lähdekatoa, mutta sen jälkeen Suomen väestö kasvoi hyvin ripeästi Ruotsin vallan viimeisenä vuosisatana ja vähitellen lainsäädännönkin oli osittain joustettava niin, että vähitellen taloja saatiin jakaa. Koska läänintilien verifikaattinuiteiden alkuperäisissä henkikirjoissa on talojen nimet, SAY:n niteet ovat vielä yksinomaisemmin kuin 1600-luvulla henkikirjatiedostoja. Samalla ne menettävät merkitystään, koska useimpien seurakuntien arkistot ulottuvat 1700-luvun alkupuolelle ja niiden tarjoamat henkilöhistorian tiedot ovat tuntu-
vasti henkikirjoista saatavia antoisempia.

SAY oli syntyperältään hämäläinen idea, mutta vuosikymmenien mitaan se ulottui Kangasalta laajalti Länsi-Suomeen; Savo jäi ko-
keiluksi, sillä itäsuomalainen 1500-luvun maakirja-aineisto ei sopeutunut läntiseen järjestelmään. SAY:n kattavuuden näkee VA:n kortistosta, mutta myös VA:n kymmenkunta vuotta sitten julkaisemasta oppaasta, johon on koottu myös yleisimpiä lyhennyksiä.

Koska SAY:n niteitä kirjoitettiin lähes 80 vuotta, niiden tutkimi-

nen on hieman problemaattista. Perusajatus pysyi koko ajan samana, se että tavoitteena oli koota yhden talon tiedot vuodesta toiseen, mutta käytännössä on vaihtelua. Ajoittain on katsottu, että kymmenluettelosta merkitään myös vilja, ajoittain on tyydytty poimimaan vain veronmaksajan nimi ja syrjäytetty hänen maksamansa vero. Toinen horjuvuus koskee apuveroluetteloiden käyttämistä. SAY on epäyhtenäinen, niin että sama koko Suomesta koottu vero on mukana toisissa pitäjissä, toisissa ei.

Sukututkijoilla on tavallisesti esitettävinaan kolme kysymystä kun he alkavat turvautua SAY:n apuun. Uusi käyttäjä hämmastelee ensin erivärisiä musteita eikä osaa tulkita hakasia tai lukea niteitä muutenkaan oikopäätä, mutta tämän taidon hän oppii kuitenkin nopeasti.

Toinen kysymys, sitten kun sukututkija on osannut poimia itselleen kaiken niteiden tarjoaman informaation, koskee tietojen kattavuutta: riittääkö tämä, että olen avannut SAY:n niteet vai pitääkö lukea vielä alkuperäisiä asiakirjoja? Miten tarkkaan näissä on kaikki tiedot, onko olemassa jotain muutakin?

Yleissääntönä on todettava, ettei SAY kata kaikkia vouden- ja läänintilien tarjoamia tietoja. Edellä totesin jo, että osa apuveroista on poimittu vain muutamiin niteisiin, mutta lisäksi tilikirjasarjoissa on kosolti muuta informaatiota. Vain pari esimerkkiä mainitakseni, 1610-luvun alussa koottiin Elfsborgin toisia lunnaita, jolloin syntyi hyvin mielenkiintoisia asiakirjoja, ja 1700-luvulla kannettiin paljon ylellisyysveroja. SAY ei paljasta, kuinka monta ikkunaa oli tutkimassanne talossa ei sitä, nuuskasiko esi-isänne.

Sitä paitsi on muistettava, että SAY on vain puutteellista ihmistyötä ja sen niteet ovat epätasaisia. Vaikka laatija on käyttänyt tiettyä asiakirjaa, hän ei ole välttämättä ottanut mukaan kaikkia tietoja, joko huolimattomuuttaan tai osaamattomuuttaan. Vanhat käsialat ovat tuottaneet vaikeuksia jopa SAY:n tekijöille. Jos siis SAY:n merkintä näyttää käsittämättömältä tai vajaalta, kannattaa katsoa itse asiakirjasta, puuttuuko jokin tieto tai mitä on luettu väärin.

Ja lopuksi kolmas kysymys koskee sitä, mistä löytyy tutkittava talo ja kylä. Ruotsin vallan asiakirjoissa on keskiajalla luoto hallintojako, ei nykypitäjien mukainen. Alun perin SAY:n niteitä läh-

dettiin kirjoittamaan voudintilien 1500-luvun hallintopitäjäjaon mukaan. Esim. kotipitäjäni Asikkala ulottui tällöin Heinolan taakse nykyiseen Mäntyharjuun, mutta toisaalta tämän päivän Asikkalan pohjoisimpia kyliä kuului Padasjoen hallintopitäjään.

Myöhemmin SAY:n niteitä on pyritty kirjoittamaan nykyisen hallintojaon mukaisesti eli kokoamaan kirjoiksi ne kylät, jotka ovat 1900-luvun kuntaa, siitä huolimatta mistä niistä on etsittävä voudintilien aikaan. Osittain tämä on tehty samalla kun SAY:n vanhimpia niteitä on muutenkin kirjoitettu puhtaiksi. Tästä syystä, varsinkin Hämeessä, Jalmari Finnen perusmaakunnassa, on sellaisia pitäjiä joista on olemassa peräti kaksi sarjaa SAY:n niteitä, sekä alkuperäiset konseptit että uudet puhtaaksikirjoitetut. Mutta yhteisestä erisnimestään huolimatta ne kattavat maantieteellisesti toisistaan poikkeavan alueen; konseptiluetteloiden Asikkalassa on vain muutama yhteinen kylä puhtaaksikirjoitetun Asikkalan kanssa.

Mutta sukututkijan pitäisi kysyä lopuksi kaikkein tärkein kysymys: miten luotettavia SAY:n tiedot ovat? Periaatteena on yhdistää yhden talon tiedot eri lähteistä, mutta miten tässä on onnistuttu? Onko tiedot todella onnistuttu järjestämään taloittain sekoittamatta naapureita toisiinsa?

Vastaus on osin surullinen, sillä niteissä on keuhkoja yksiköitä, varsinkin kaakkoisesta Hämeestä kirjoitettuja. Täkäläiset kylät olivat Suomen suurimpia, eikä maakirjoissa ole talojen nimiä ennen 1700-luvun alkua, minkä ohella on muistettava Hämeen valmistuneen ensiksi. Myöhemmin SAY:n laatijoilla on ollut sekä enemmän kokemusta että helpompia alueita tutkittavanaan.

Ehkä pahimmat sotkut ovat Uudenkylän hallintopitäjässä. Iitissä on esim. kylä, jonka 13 talosta 11 on sekoitettu perusteellisesti toisiinsa vain kahden ollessa oikein, ja niidenkin mahdollisesti vain sattumalta, ei siksi että SAY:n laatijan taidot olisivat erottaneet nämä talot muusta kylästä. Jos tutkii tämän alueen kylää, kannattaa poimia SAY:n niteistä tiedot vuositellen ja järjestää ne sitten itse taloiksi luottamatta lainkaan SAY:n antamaan informaatioon.

Virheet selittyvät siten, että vaikka 1500-luvun maakirjoista on poimittu isäntien nimien ohella veroluvut, niiden antamia tietoja ei ole käytetty hyväksi. Talot on rakennettu yhdistämällä vain

miesten nimiä ketjuiksi, tuloksen hullunkurisuudesta huolimatta: niinpä SAY ei epäröi jakaa pientä 1/12 koulun taloa kahdeksi 1/3 tilaksi. Laatiija ei ole siis osannut tukeutua siihen sauvaan, joka olisi tarjoutunut veroyksiköiden ja verotuksen periaatteiden tuntemisesta.

Toinen erityisen ongelmallinen aikakausi on ollut 1600-luku. Tälöin maakirjoissa toistui vuodesta toiseen se isännän nimi, joka periytyi vuosisadan alusta tai viimeistään 1620-luvusta eli se hahmotettiin vähitellen talon nimeksi, ei enää henkilöksi. Sen sijaan henkikirjoihin koottiin ne talonpojat ja muut henkilöt joilta saatiin kerätyksi henkirahat. Nämä kirjoitettiin ilman talojen nimiä eikä edes maakirjajärjestykseen. SAY on sijoittanut henkikirjojen asukkaat taloihin toisinaan suorastaan arvaamalla ja umpimähkään ainoan ohjenuoran ollessa, että maakirjan autio-tila on jätettävä kirjaimellisesti asumattomaksi. On siis ollut lähes arpomista päätellä, onko Antti Antinpojan nimellä maakirjoissa kulkeneen talon isäntä Mikko Mikonpoika vai Heikki Heikinpoika; nimistä ei saa mitään tukea.

Jos SAY:n laatijat olisivat tunteneet läänintilejä paremmin, he eivät olisi tukeutuneet vain henkikirjoihin vaan he olisivat käyttäneet kymmenysluetteloita yhdistämään maakirjat henkikirjoihin. Tanne näet talot merkittiin muotoon: Antti Antinpoika eli Sipi Sipinpoika.

Huomattava osa vanhojen konseptimaisten SAY:n niteiden virheistä on korjattu puhtaaksikirjoitettuihin niteisiin, sillä vaikkei VA:n asiakirjoihin saa tietenkään missään nimessä kirjoitella mitään, tutkijat ovat vuosikymmenten mittaan piirtäneet nuolia ja muita merkkejä SAY:n pahimpien virheiden oikaisemiseksi eli tietojen siirtämiseksi oikeiden talojen kohdalle.

Puutteistaan ja virheistään huolimatta SAY on korvaamattoman arvokas, niin että meidän on syytä olla kiitollisia Jalmari Finnelle, joka aloitti tämän työn ja jopa kustansi sitä parikymmentä vuotta. Tai jos olemme tarkkoja, niin viime kädessä kiitokset kuuluvat hänen äidilleen, poikansa uupumattomalle innostajalle, sillä mitäpä miehet saisivat maailmassa aikaan ilman naisten näkymätöntä tukea.